

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2017

Anna Jeřábková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Anna Jeřábková

**Helsinský proces a jeho vliv na opozici
v NDR a ČSSR**

Bakalářská práce

Praha 2017

Autor práce: Anna Jeřábková

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

JEŘÁBKOVÁ, Anna. *Helsinský proces a jeho vliv na opozici v NDR a ČSSR*. Praha, 2017. 40 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá opozičním hnutím v bývalém Československu a Německé demokratické republice a klade si za cíl jejich komparaci po podpisu Závěrečného aktu KBSE v Helsinkách v roce 1975, kterým se oba státy zavázaly k dodržování lidských práv. V první části práce jsou vymezeny přístupy různých autorů k užívání pojmu opozice a disent. Druhá část nejprve obecně nastiňuje mezinárodní situaci po druhé světové válce a zmiňuje potřebu evropské bezpečnostní konference, jež nakonec vedla právě ke KBSE. Ve třetí části jsou dále představeny opoziční proudy vzniklé v obou státech a je zkoumáno, jak byla situace opozice v obou zemích ovlivněna Helsinským procesem. V ČSSR se rychle zformovala Charta 77 a ve svém prohlášení se odvolávala na závazky přijaté v Závěrečném aktu KBSE. V NDR byl vývoj pomalejší. Stabilně zde existovala opozice z okruhu evangelické církve a řešila se hlavně mírová otázka. Hnutí zabývající se lidskoprávní otázkou se inspirovala československou Chartou 77 a začala vznikat až ve druhé polovině osmdesátých let. Tato skutečnost značí, že vývoj opozičního hnutí byl v obou zemích odlišný. Proto je dále řešena i problematika podobností a odlišností mezi východoněmeckou opozicí a československým disentem. Poslední část práce se věnuje vzájemným kontaktům a přeshraniční spolupráci mezi představiteli opozice a disentu na obou stranách hranice. Ta byla sice vzhledem k podmínkám panujících v obou totalitních státech omezená a obtížná, rozhodně ne však nemožná.

Abstract

This bachelor thesis deals with the opposition movement in the former Czechoslovak Socialist Republic and the German Democratic Republic and aims at their comparison after signing the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe. This Helsinki Accords committed both states to the observance of human rights. In the first part of the thesis the approaches of different authors to use the term of opposition and dissent are defined. The second part primarily outlines the international situation after the World War II and mentions the need for a European Security Conference, which after all led to the CSCE. In the third part, the opposition movements in both states are presented, and it is investigated how the situation of the opposition in both countries was influenced by the Helsinki process. The Charter 77 was quickly formed in Czechoslovakia. It referred to the commitments made in the Helsinki Final Act in its statement. The development was slower in the GDR. There was a stable opposition from the circle of the Evangelical Church, and mainly addressed was the peace question. The Human Rights Movement was inspired by the Czechoslovak Charter 77 and it began to emerge only in the second half of the eighties. This indicates that the development of the opposition movement was different in both countries. Therefore, it also addressed the issue of similarities and differences between the East German opposition and Czechoslovak. The last part of the thesis deals with mutual contacts and cross-border cooperation between opposition and dissent representatives on both sides of the border. While the conditions prevailing in both totalitarian states were limited and difficult, it was certainly not impossible.

Klíčová slova

Opozice, disent, Charta 77, NDR, ČSSR, nezávislé mírové hnutí, evangelická církev, Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, KBSE, Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

Keywords

Opposition, dissent, Charter 77, GDR, Czechoslovak Socialist Republic, independent movement for peace, protestant church, Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE, Helsinki Accords

Rozsah práce: 66 304

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 31. 7. 2017

Anna Jeřábková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla nejprve poděkovat panu doktorovi Tomáši Nigrinovi za jeho cenné připomínky a rady, a hlavně za trpělivost během zpracovávání práce. Dále děkuji své rodině a svým přátelům za podporu během psaní.

**Institut mezinárodních studií
Projekt bakalářské práce**

Jméno:

Anna Jeřábková

E-Mail:

anickajerabkova@gmail.com

Semestr:

6

Akademický rok:

2015/2016

Název práce:

Helsinský proces a jeho vliv na opozici v NDR a ČSSR

Předpokládaný termín dokončení (semestr, rok):

7., 2016/2017

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Vedoucí práce (není povinné):

PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):

Téma jsem si vybrala především z důvodu mého zájmu o dějiny Německé demokratické republiky a o období komunistické nadvlády v bývalém Československu. Společným obecným cílem opozičních hnutí v obou zemích bylo vytvoření demokratických podmínek pro fungování státu. Považuji za zajímavé zkoumat, jaké odlišné či podobné prostředky k demokratizaci společnosti opozice využívala a zda mezi nimi existovala nějaká forma spolupráce.

Předpokládaný cíl (5 řádek):

Práce si klade za cíl komparaci opozičních hnutí v bývalé NDR a ČSSR působících po podpisu Závěrečného aktu KBSE v Helsinkách v roce 1975. Kromě představení opozičních hnutí aktivních na území obou států je cílem především zodpovědět, jak byla situace opozice v obou zemích oblivněna Helsinským procesem, jaké byly v obou zemích podmínky pro existenci opozičních hnutí a jak tato hnutí fungovala. Dále je cílem zodpovědět zda a jak fungovala kooperace mezi opozicí v obou státech a jak se tato opoziční hnutí navzájem vnímala.

Základní charakteristika tématu (10 řádek):

Časově práci vymezím od roku 1975 (podpis Závěrečného aktu KBSE v Helsinkách). V práci se budu zabývat důsledky Helsinského procesu na vnitropolitické i společenské klima v NDR a ČSSR. Vzhledem k tomu, že podepsáním Závěrečného aktu se státy Východního bloku zavázaly dodržovat lidská práva, došlo v obou zemích k vzniku opozičních skupin, které po státní moci dodržování lidských práv vyžadovaly. V ČSSR byla reakce téměř okamžitá (vznik Charty 77, která se soustředila na dodržování lidských práv), v NDR se opoziční hnutí zabývaly především mírovou otázkou a hnutí podobná Chartě 77 začala vznikat až v osmdesátých letech. Položím si otázky „Jak ovlivnil Helsinský proces situaci opozice v NDR a ČSSR?“, „Jaká opoziční hnutí v obou zemích vznikla?“, „Proč se v ČSSR opozice zabývala především lidskými právy a v NDR mírovou otázkou?“ Dále se zaměřím na vzájemné kontakty a vnímání opozičních skupin na obou stranách hranice. „Jak intenzivní byla spolupráce mezi opozicí v NDR a ČSSR?“, „Jak aktéři vnímali tuto spolupráci a dění v druhé zemi?“

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

V první části své práce se zaměřím na charakteristiku komunistického režimu v obou státech v 70. letech a na Helsinský proces a jeho vliv na politické a společenské ovzduší v NDR a ČSSR. Vymežím tak podmínky, v jakých vznikala různá opoziční hnutí. V další kapitole představím stručně podobu opozičních hnutí před podpisem Závěrečného aktu. Dále se budu zabývat opozičním hnutím jako reakcí na Helsinský proces – nezávislým mírovým hnutím v NDR a Chartou 77 v ČSSR. Zde porovnáám podobnosti a odlišnosti opozice v obou zemích. Poslední část práce bude věnována vzájemným vztahům a vnímání opozičních skupin na obou stranách hranice. Budu se soustředit, do jaké míry opozice navzájem spolupracovala či se dokonce podporovala ve své činnosti.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Tomáš Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968* (Praha: Vyšehrad: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010).

Annabelle Lutz, *Dissidenten und Bürgerbewegung: ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei* (Frankfurt/Main : Campus Verlag, 1999).

Hermann Weber, *Dějiny NDR* (Praha: Lidové noviny, 2003).

Ulrich Mählert, *Kleine Geschichte der DDR* (München: C. H. Beck, 1998).

Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994).

Milan Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011).

Milan Otáhal, *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989* (Praha: Dokořán, 2003).

Peter Maser, *Die Kirche in der DDR*, (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000).

Detlef Pollack, *Dissent and opposition in communist Eastern Europe: origins of civil society and democratic transition* (Aldershor: Ashgate, 2004).

Karl Wilhelm Fricke, *Opposition und Widerstand in der DDR: ein politischer Report* (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1984).

Podpis studenta a datum:

Schváleno	Podpis	Datum
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

OBSAH	1
ÚVOD	2
ZHODNOCENÍ LITERATURY	3
1. VYMEZENÍ POJMŮ OPOZICE A DISENT	6
2. HISTORICKÉ POZADÍ	7
1.1. MEZINÁRODNÍ SITUACE V POVÁLEČNÉ EVROPĚ	7
1.2. CESTA KE KONFERENCI V HELSINKÁCH.....	9
1.3. ZÁVĚREČNÝ AKT KBSE	10
3. OPOZIČNÍ Hnutí V NDR A ČSSR	12
3.1. SITUACE V NDR A ČSSR V SEDMDESÁTÝCH LETECH.....	12
3.2. OPOZIČNÍ Hnutí JAKO REAKCE NA HELSINKÝ PROCES – NEZÁVISLÉ MÍROVÉ Hnutí A CHARTA 77	16
3.3. PODOBNOTI A ODLIŠNOSTI OPOZICE V NDR A ČSSR.....	24
4. VZÁJEMNÉ KONTAKTY, VNÍMÁNÍ A SPOLUPRÁCE OPOZICE V NDR A ČSSR	27
4.1. VZÁJEMNÉ VNÍMÁNÍ.....	27
4.2. SPOLUPRÁCE A SOLIDARITA.....	30
ZÁVĚR	32
SUMMARY	35
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	37
POUŽITÁ LITERATURA	38
MONOGRAFIE.....	38
PŘÍSPĚVKY VE SBORNÍCÍCH.....	39
NOVINOVÉ ČLÁNKY	40
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	40

Úvod

Komunistický režim padl v zemích střední a východní Evropy před téměř třiceti lety. Zásadní roli při pádu totality sehrála v jednotlivých státech různá opoziční a protirežimní hnutí. Jejich vznik byl podněcován nejen vnitřními poměry v rámci jedné země, nýbrž i nadnárodní situací a mezinárodními vztahy mezi jednotlivými státy. Takovým podnětem z vnější bylo i podepsání *Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* (KBSE) v roce 1975 ve finských Helsinkách. Tato bakalářská práce se zabývá opozicí v Československé socialistické republice (ČSSR) a Německé demokratické republice (NDR) v sedmdesátých a osmdesátých letech s důrazem na období právě po roce 1975.

Podepsáním *Závěrečného aktu* se Sovětský svaz (SSSR) a jeho satelity zavázaly mimo jiné k dodržování lidských práv. Tento závazek však nikdy plnit nezačaly. Reakcí tak byl vznik různých opozičních skupin a hnutí, které na tuto skutečnost poukazovaly a vyžadovaly lidská práva dodržovat. Hlavně v ČSSR byla odezva téměř okamžitá. V roce 1977 vznikla *Charta 77*, která se přímo soustředila na dodržování lidských práv. V NDR se naopak řešila hlavně mírová otázka a hnutí podobná *Chartě 77* začala pomalu vznikat až během osmdesátých let. NDR a ČSSR byly pro tuto práci vybrány kvůli dlouhé společné historii a kulturnímu propojení, hlavně však z důvodu podobné výchozí pozice pro vznik opozičního jednání. V rámci států východního bloku byly obě země hospodářsky i sociálně nejvyspělejší, což vedlo k relativně dobrému zaopatření obyvatelstva a nebyl tak důvod se bouřit například kvůli nepokrytí základních lidských potřeb. Zároveň zde vládnoucí strany vyžadovaly loajalitu s režimem a téměř okamžitě potíraly jakékoli náznaky změny poměrů.¹

Tato bakalářská práce si klade za cíl komparaci opozičního hnutí v NDR a ČSSR po podepsání *Závěrečného aktu KBSE v Evropě* v roce 1975 v Helsinkách. Pozornost bude věnována také vzájemným kontaktům a vnímání opozičních skupin na obou stranách hranice. V rámci stanoveného cíle se budu zabývat a pokusím se zodpovědět následující otázky – *Jak ovlivnil helsinský proces situaci opozice v NDR a ČSSR? Jaká opoziční hnutí v obou zemích vznikla? V čem se východoněmecké a československé hnutí*

---

¹ Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), 579. Ulrich Mähler, *Kleine Geschichte der DDR* (München: C. H. Beck, 1998), 116.

odlišovalo a v čem se naopak podobalo? Jak intenzivní byla spolupráce mezi opozicí v NDR a ČSSR?

Předložená bakalářská práce se skládá ze čtyř částí. První část vymezuje a definuje pojmy opozice, disent a odpor i další jejich možné ekvivalenty. Druhá část uvádí do problematiky mezinárodních vztahů poválečné Evropy a okolností vzniku, průběhu a výsledků *Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*. Ve třetí části je nejprve nastíněna vnitropolitická situace v ČSSR a NDR. Poté se práce zabývá specifiky československé a východoněmecké opozice po roce 1975 – Chartou 77 a nezávislým mírovým hnutím. Hledá jak jejich podobnosti, tak i hlavní odlišnosti. Čtvrtá část se pak věnuje vzájemným kontaktům, spolupráci a vnímání opozičních skupin na obou stranách hranice.

Zhodnocení literatury

Pro naplnění cíle bude použita rešerše německy i česky psané sekundární odborné literatury. Problematice východoněmeckého opozičního hnutí se věnují především němečtí autoři. Za jednu z prvních prací lze považovat studii *Opposition und Widerstand in der DDR – ein politischer Report* z roku 1984 od Karla Wilhelma Frickeho², který se pravidelně vydával do Západního Berlína a již v sovětské zóně sbíral informace o pronásledování představitelů občanských stran. V roce 1949 byl zatčen, ale povedlo se mu uprchnout do Spolkové republiky Německo (SRN), kde poukazoval na nelidskost východoněmeckého režimu. Za to byl východoněmeckou státní bezpečností unesen zpět do NDR a jako nepřítel státu byl odsouzen do v té době nejhorší věznice pro politické odpůrce režimu v Budyšině II. V roce 1959 byl vykoupen ze strany SRN a mohl se tak znovu zapojit do aktivit dokumentujících represivní praktiky vlády Jednotné socialistické strany Německa (SED).³ Pravděpodobně doposud nejobsáhlejší publikací k dějinám východoněmecké opozice mezi lety 1949–1989 je publikace *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989* Ehrharta Neuberta⁴, faráře působícího dvacet let v Durynsku a zároveň také aktivisty ve východoněmeckém

---

² Karl Wilhelm Fricke, *Opposition und Widerstand in der DDR. Ein politischer Report* (Köln am Rhein: Verlag Wissenschaft und Politik, 1984), 253 s.

³ Tomáš Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968* (Praha: Vyšehrad: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010), 117.

mírovém hnutí⁵, ve které jsou velmi podrobně popsány rozličné proudy protirežimního jednání v NDR a jejich vzájemné prolínání. Cenným příspěvkem je i studie *Revolution in einem halben Land – Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation* od Alexandra von Plato⁶, který pro výklad dějin východoněmecké opozice používá metodu orální historie. Stejnou metodu pro svůj výzkum používá i český historik Tomáš Vilímek, jehož těžištěm práce je přímo srovnání opozice v ČSSR a NDR po roce 1968. Kromě monografie *Solidarita napříč hranicemi – Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*⁷ je i autorem příspěvků *Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968-1989*⁸, *Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva*⁹, *Opoziční hnutí v Německé demokratické republice*¹⁰ a německojazyčné studie *Die Opposition in der ČSSR und in der DDR – der „dissidentische Weg“ und die gegenseitige Wahrnehmung von Vertretern der tschechoslowakischen und ostdeutschen Opposition*¹¹. Právě výše zmíněná díla Tomáše Vilímka byla pro zpracování této bakalářské práce stěžejní. V německém prostředí se stejnému tématu věnuje Annabelle Lutz ve studii *Dissidenten und Bürgerbewegungen – Ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei*¹².

Československé opoziční hnutí a disent je důkladně zpracováno českými historikem a bývalým disidentem Milanem Otáhallem, a to v kratší studii z devadesátých

⁴ Ehrhart Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000). 969 s.

⁵ „Dr. Ehrhart Neubert“, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur (staženo 5. 6. 2016).

⁶ Alexander von Plato, „Revolution in einem halben Land. Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation“ in *Opposition als Lebensform. Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*, ed. Wolfgang Eichwede (Münster Lit Verlag, 2013), 23–278.

⁷ Tomáš Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968* (Praha: Vyšehrad: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010), 383 s.

⁸ Tomáš Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968–1989“, in *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu II*, ed. Zdeněk Kárník a Michal Kopeček (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Dokořán, 2004), s. 271–360.

⁹ Tomáš Vilímek, „Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva“, *Bolševismus, Komunismus a radikální socialismus v Československu V*, eds. Zdeněk Kárník a Michal Kopeček (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Dokořán, 2003-2005), s. 275–296.

¹⁰ Tomáš Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“ in *Dominový efekt: Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*, ed. Petr Blažek a Jaroslav Pažout (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013), 18–58.

¹¹ Tomáš Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR – der „dissidentische Weg“ und die gegenseitige Wahrnehmung von Vertretern der tschechoslowakischen und ostdeutschen Opposition“, in *Opposition als Lebensform. Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*, ed. Wolfgang Eichwede (Münster Lit Verlag, 2013), 279–488.

¹² Annabelle Lutz, *Dissidenten und Bürgerbewegung: ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei* (Frankfurt/Main: Campus Verlag, 1999). 182 s.

let *Opozice, moc, společnost 1969–1989 – příspěvek k dějinám „normalizace“*¹³ a dále pak v novější monografii *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*¹⁴.

Pro obecné povědomí o situaci na mezinárodním poli i uvnitř jednotlivých států posloužily monografie *Východ – Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*¹⁵ od autorů Jiřího Vykoukala, Bohuslava Litery a Miroslava Tejchmana a *Dvě století střední Evropy*¹⁶ od Jana Křena i komparační studie Irah Kučerové *Střední Evropa: Komparace vývoje středoevropských států*¹⁷. Konkrétně k vnitropolitické i zahraničněpolitické situaci v NDR pak přispěly monografie *Dějiny NDR*¹⁸ od Hermanna Webera a *Kleine Geschichte der DDR*¹⁹ od Ulricha Mählerta. Problematika samotné Konference v Helsinkách je pak zpracována s pomocí monografie Daniela C. Thomase *Helsinský efekt – Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*²⁰, studie Vladimíra Lešky *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy*²¹. Dopady této konference jak v ČSSR, tak v NDR se pak zabývají příspěvky *Von der Konfrontation zum Dialog – Charta 77, Menschenrechte und „Samtene Revolution“ in der Tschechoslowakei 1975–1989*²² od Benjamin Müllera a *Trügerische Sicherheit – Die KSZE und die Ausreisebewegung in der DDR 1975–1977*²³ od Anjy Hanisch. Oba příspěvky se nachází ve sborníku věnujícímu se vývoji ve státech východního bloku po podpisu Závěrečného aktu KBSE. Další literatura byla pro vypracování práce použita jen doplňkově.

---

¹³ Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994). 124 s.

¹⁴ Milan Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011).

¹⁵ Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), 860 s.

¹⁶ Jan Křen, *Dvě století střední Evropy*, (Praha: Argo, 2005). 1109 s.

¹⁷ Irah Kučerová, *Střední Evropa: Komparace vývoje středoevropských států* (Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2015).

¹⁸ Hermann Weber, *Dějiny NDR* (Praha: Lidové noviny, 2003).

¹⁹ Ulrich Mählert, *Kleine Geschichte der DDR* (München: C. H. Beck, 1998), 207 s.

²⁰ Daniel C. Thomas, *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu* (Praha: Academia, 2007). 322 s.

²¹ Vladimír Leška, *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy* (Praha: Karolinum, 1997), 197 s.

²² Benjamin Müller, „Von der Konfrontation zum Dialog – Charta 77, Menschenrechte und „Samtene Revolution“ in der Tschechoslowakei 1975–1989“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), 99–110.

²³ Anja Hanisch, „Trügerische Sicherheit – Die KSZE und die Ausreisebewegung in der DDR 1975–1977“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), 75–86.

1. Vymezení pojmů opozice a disent

Široký okruh aktivit a rozličné formy odporu a nesouhlasu s režimy v Československu a NDR vedou k jejich označování výrazy jako *opozice* a *disent* nebo dokonce i *třetí odboj* či *alternativní skupiny*. Tyto termíny jsou v německé i české literatuře často používány bez bližšího rozlišení, neboť najít přesnou charakteristiku je kvůli nehomogenitě a nemalému rozsahu opozičního či protirežimního jednání v podstatě nemožné. Vzhledem ke komparačnímu přístupu v této práci je však nezbytné tyto pojmy alespoň částečně vymežit.²⁴

Karl Wilhelm Fricke přišel s pojmem *politické nepřátelství* (politische Gegnerschaft), který zastřešuje pojmy *opozice* a (Opposition) a *odpor* (Widerstand). Ty jsou od sebe odlišovány formou volených prostředků k vládnoucímu režimu. Zatímco opozice se snaží vyvíjet relativně otevřeně a legálně, tak odpor je taková forma politického nepřátelství, které už nezbyly žádné možnosti legálního rozvoje.²⁵ Oba tyto pojmy se ve svých cílech, podmínkách i předpokladech v průběhu času neustále proměňují a vyvíjejí s ohledem na to, jak se mění podoba vládnoucího režimu.²⁶

Ehrhart Neubert pracuje s trojjedinou terminologií, jejímž diferenčním kritériem je volba násilných či nenásilných prostředků pro boje s režimem.²⁷ Nejprve hovoří o legální *opozici* (Opposition), jejíž představitelé se snažily o důsledné prosazování platných zákonů a norem NDR. Ta pak mohla přes *politický nesouhlas* (politischer Widerspruch), jež byl již spojen s kritikou SED a vědomým politickým odlišením od její linie, přejít až k nejradikálnějšímu *odporu* (Widerstand), který navíc akceptuje i nejrůznější typy veřejných nelegálních akcí.²⁸

Ke vztahu mezi opozicí a odporem se vyjádřil i Ilko-Sasha Kowalczuk, který rozlišuje čtyři základní typy. Prvním typem je *společenské odmítnutí* (gesellschaftliche Verweigerung), které patří k nejčastějším formám konfliktu mezi společností a mocí a pro které je typické pasivní odmítání či odmítnutí členství v masových organizacích.

²⁴ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 37–38.

²⁵ Fricke, *Opposition und Widerstand in der DDR. Ein politischer Report*, 13.

²⁶ *Ibid.*, 14.

²⁷ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 39. Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 272.

²⁸ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 272. Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*, 29–33.

Z potřeby zlepšení sociálních podmínek většinou vychází druhý typ – *sociální protest* (sozialer Protest), jenž se projevuje formou petic či různých žádostí adresovaných buď podnikovému vedení, nebo rovnou generálnímu tajemníkovi strany. Tato forma se v obou sledovaných zemích rozvíjela hlavně ve druhé polovině osmdesátých let. Za příčinných podmínek, mezi které může patřit hospodářsky nepříznivá situace nebo zahraničněpolitická událost, pak tato forma snadno přeroste ve třetí typ, kterým je *masový protest* (Massenprotest). Příkladem tohoto typu v NDR je povstání v roce 1953 a dále pak demonstrace roku 1989, srpnové demonstrace z roku 1968 jsou zase typické pro Československo. Posledním typem je *politické disidentství* (politische Dissidenz). To se vyskytovalo po celou dobu existence NDR takřka ve všech generacích a sociálních skupinách, přestože jeho nositelé patřili pouze k menšinám uvědomujících si důsledky svého protirežimního postoje. Zástupci jednotlivých menšin společně odmítali mocenský monopol SED, lišili se však svými cíli a volbou prostředků k jejich naplnění.²⁹

Tomáš Vilímek, na jehož příspěvcích a monografii je tato práce převážně postavena, se přiklání při specifikaci protirežimního jednání v NDR i ČSSR v sedmdesátých a osmdesátých letech k termínu *opozice*. Představitelé kritiky režimu se snažili působit v rámci platných zákonů a vytvářet tak skutečnou opozici ve smyslu alternativy ke stávajícím podmínkám, to jim však nebylo umožněno. Opoziční skupiny měly po celou dobu svého působení jen poměrně umírněné politické požadavky a neusilovaly o podíl na moci, přesto však byly vládnoucími stranami považovány za ohrožující prvek jejich vládnutí. Vilímek ani nerozlišuje pojem opozice od pojmu *disent*.³⁰

2. Historické pozadí

1.1. *Mezinárodní situace v poválečné Evropě*

Po konci druhé světové války v roce 1945 se Evropa rozdělila mezi demokratické západní a sovětské východní státy a začala tak studená válka. Ta sice nikdy nevzplanula v ozbrojený konflikt, ale hlavně v raných poválečných letech

---

²⁹ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 39.

³⁰ *Ibid*, 40.

vylučovaly naprosto odlišné zájmy obou stran jakýkoliv vzájemný dialog. Vznikem Severoatlantické aliance (NATO) a následně Varšavské smlouvy bylo završeno rozdělení Evropy na dva vojenskopolitické bloky³¹ a také pomalu docházelo k mírnému oteplení vzájemných vztahů. Ty se řídily zásadou nevměšování se do domácích záležitostí, tedy že vnitrostátní politika státu nebyla legitimním předmětem zájmu států ostatních.³²

Významným výsledkem v procesu uvolňování mezinárodního napětí byl první americko-sovětský summit konaný v červnu 1961. Americký prezident John Fitzgerald Kennedy a nejvyšší představitel SSSR Nikita Sergejevič Chruščov projednávali především problematiku rozděleného Německa, zastavení jaderných zkoušek, omezení zbrojení a samozřejmě také evropské bezpečnosti a vzájemných vztahů. Toto jednání mělo přispět ke zmírnění vzájemných neshod mezi oběma velmocemi a k dalšímu uvolňování mezinárodní situace. Místo toho však vláda NDR ve spolupráci s Moskvou nechala v srpnu 1961 postavit berlínskou zeď a v roce 1962 se sovětské vedení pokoušelo politicky vydírat USA rozmístěním jaderných raket středního doletu na Kubě, čímž se vztahy radikálně zhoršily. Chruščovův nástupce Leonid Brežněv se snažil navázat na výsledky otevřenější politiky vůči Západu svého předchůdce. Využíval k tomu především politiku uvolňování, tzv. *détente*, jejímž jádrem byla jednání o možném oslabení vojenského sporu mezi oběma supervelmocemi a vytvoření podmínek pro rozvoj vzájemné hospodářské spolupráce i výměnu duchovních hodnot.³³

Společně s uvolňováním mezinárodního napětí v šedesátých letech došlo k určité liberalizaci uvnitř zemí komunistického bloku. Jejich občané se začali seznamovat se západním stylem života a různorodými myšlenkovými proudy a tím byla ovlivněna i vnitropolitická situace. Tento jev byl znatelný především v ČSSR, kde se k nelibosti Moskvy rozvíjel reformní proces socialistického režimu známý jako Pražské jaro. Vládnoucí garnitura v SSSR měla obavy, aby se podobné reformní nálady nezačaly projevovat i v ostatních sovětských satelitech, a proto se rozhodla potlačit obrodné tendence rodící se v Československu použitím hrubé síly. Intervence pěti zemí

---

³¹ Leška, *KBSE/OBSE*, 40–45.

³² Thomas, *Helsinský efekt*, 35.

³³ Leška, *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy* (Praha: Karolinum, 1997), 40–45.

Varšavské smlouvy v noci na 21. srpna 1968 tedy nejen že potlačila Pražské jaro, ale také dočasně ukončila rozvíjející se proces uvolnění.³⁴

V rámci *détente* se také začaly objevovat debaty o úpravě vztahů na celém evropském kontinentě. Ty navázaly na sérii smluv, kterými byly na počátku 70. let normalizovány vztahy mezi státy východního bloku a SRN konečným výsledkem se stala Helsinská konference v létě 1975.³⁵

1.2. Cesta ke konferenci v Helsinkách

Druhá světová válka skončila bez definitivního mírového urovnání, a tak se od počátku padesátých let začaly objevovat návrhy na uspořádání evropské bezpečnostní konference. Faktická kontrola Sovětského svazu nad zbylými státy střední a východní Evropy neměla žádnou oporu v jakékoliv mezinárodní dohodě. S myšlenkou evropské bezpečnostní konference přišel jako první Sovětský svaz a jeho spojenci, čímž chtěli zamezit začlenění západního Německa do NATO, a hlavně uznat *status quo* ve východní Evropě. Tím by komunistickým státům byla přiznána legitimita a potenciálním východoevropským odpůrcům režimu bylo vysláno znamení, že nemohou počítat s pomocí ze zahraničí. Zároveň viděli v bezpečnostní konferenci prostředek k získání potřebných finančních investic a technické výpomoci od západních zemí. Tyto kroky však vnímaly demokratické země jako málo přínosné. Konání bezpečnostní konference později začaly navrhopvat i západní velmoci, a především mezinárodní organizace nenapojené na oba vojenskopolitické bloky. Jejich snahy však zase odmítala Moskva, která se nově snažila využít rozporů USA s jejich západoevropskými spojenci a vyzývala mimo jiné k uznání trvalého rozdělení Německa, k posílení zahraničního obchodu mezi Východem a Západem a ke spolupráci v oblasti kultury, vědy i techniky.³⁶

Invazí armád z pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 bylo bezpříkladně porušeno mezinárodní právo. To přispělo především u některých neutrálních a nezúčastněných států ke zvýšení pocitu ohrožení a strachu, aby nebyly

---

³⁴ Leška, *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy* (Praha: Karolinum, 1997), 47.

³⁵ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 810. Leška, *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy* (Praha: Karolinum, 1997), 40–45.

³⁶ Thomas, *Helsinský efekt*, 36–41.

postiženy stejným osudem. Z tohoto důvodu se pak zejména Finsko snažilo využít znovu se rozvíjející proces evropské bezpečnostní otázky. V květnu 1969 nabídla finská vláda jak všem evropským zemím, tak i USA a Kanadě, své hlavní město Helsinky jako místo k celoevropskému řešení otázek evropské bezpečnosti. Předchozí odložená jednání a rozhovory byly znovu obnoveny a byla tak započata další fáze uvolňování mezinárodního napětí. Svůj návrh předložilo Finsko znovu v memorandu z listopadu 1970. Státy Varšavské smlouvy finskou nabídku téměř okamžitě akceptovaly, státy NATO byly ke svolání konference zdrženlivější. Obě vojenskopolitická seskupení vnesla vlastní požadavky, které podmiňovaly souhlas s konáním konference. Východní blok požadoval ratifikaci smluv mezi SSSR a SRN a mezi SRN a Polskem, NATO chtělo dokončit jednání o Západním Berlíně.³⁷ Oba požadavky na konání KBSE byly splněny v červnu 1972 a zanedlouho poté již byl stanoven termín zahájení multilaterálních přípravných rozhovorů ohledně jednotlivých témat.³⁸

1.3. Závěrečný akt KBSE

Od 30. července 1975 do 1. srpna 1975 se tedy nakonec ve finských Helsinkách sešly hlavy států a vlád 33 západoevropských i východoevropských států, Kanady a USA na *Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* společně generálním tajemníkem OSN jako pozorovatelem a zástupcem států Jižní Ameriky, Afriky a Asie. Na jejím konci podepsalo všech 35 účastníků *Závěrečný akt KBSE*.³⁹ Obsahoval celkem tři koše. První koš zahrnoval nejvýznamnější část – deklaraci deseti principů, kterými se měly řídit vzájemné vztahy mezi všemi zúčastněnými státy. K těmto principům patřila svrchovaná rovnost a respektování práv vyplývajících ze svrchovanosti, zdržení se hrozby silou a použití síly, neporušitelnost hranic, územní celistvost států, mírové urovnávání sporů, nevměšování se do vnitřních záležitostí, respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení, rovnoprávnost a sebeurčení národů, spolupráce mezi státy a svědomité plnění závazků podle mezinárodního práva. Druhý koš se věnoval otázkám spolupráce v oblasti hospodářství, vědy a techniky a životního prostředí. Pro další vývoj situace na

---

³⁷ Leška, *KBSE/OBSE*, 48–51.

³⁸ *Ibid.*, 54.

evropském kontinentě měl mimořádný význam třetí koš zabývající se spoluprací v humanitárních a jiných oblastech. V rámci tohoto koše se účastnické státy odhodlaly spolupracovat nezávisle na svých politických, ekonomických a sociálních systémech, aby vylepšily podmínky v těchto oblastech.⁴⁰

Z hlediska otázky dodržování lidských a občanských práv je tedy významný sedmý princip prvního koše a koš třetí. Jejich přijetím *Závěrečný akt* nepotvrzoval jednoznačně verzi *détente* zachovávající *status quo*. Vlády států sovětského bloku se tak nejprve obávaly, že právě tato ustanovení umožní cizím vládám mluvit do toho, co dosud patřilo jen výhradně k jejich vnitřním záležitostem, jako například zacházení s disidenty. Právě proto začaly poukazovat na šestý princip hovořící o nevměšování se do vnitřních záležitostí a očekávaly, že jako suverénní státy Varšavské smlouvy mohou v případě nutnosti odmítnout chovat se v souladu s helsinskými požadavky a tím omezit skutečně nežádoucí důsledky. Nejjednodušším způsobem přesvědčení domácí i zahraniční veřejnost se jevilo zaujmout jistotu, že „*celoevropská konference je vyvrcholením všeho pozitivního, co bylo zatím na našem kontinentě učiněno k navození obratu od studené války k détente pro skutečné naplnění mírového soužití*“. Tím chtělo komunistické vedení dokázat, že skutečným vítězem KBSE je SSSR se svými satelity a zamezit tak kompromisům týkajících se lidských práv, aby nezpůsobovaly politické problémy. Naopak na helsinské zásady vztahující se k občanským právům bylo v obou zemích pohlíženo jen jako na pouhou ozdobu, kterou není potřeba dodržovat.⁴¹

Zvláště oslavně komentoval výsledek KBSE režim Gustava Husáka v ČSSR. Konferenci vnímal jako prostředek k rozšíření hospodářské spolupráce se západními zeměmi, a navíc ještě jako nástroj k akceptaci Československa jako normálního evropského státu. To mu totiž po srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy roce 1968 bylo upíráno.⁴² Bezprostředně pozitivně reagovali na podpis *Závěrečného aktu* i vedoucí činitelé NDR. Také kladli důraz na význam hospodářské spolupráce jako na

---

³⁹ Helmut Altrichter a Hermann Wentker, „Einleitug“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), 7.

⁴⁰ Leška, *KBSE/OBSE*, 75–80.

⁴¹ Thomas, *Helsinský efekt*, 103–104.

⁴² *Ibid.*, 104–105.

důležitý stabilizující faktor mírových vztahů mezi státy a ve výsledku *Konference* viděli potvrzení správnosti mírového úsilí zemí východního bloku se SSSR v čele.⁴³

Možnost různorodých interpretací *Závěrečného aktu* lze považovat za největší slabinu KBSE. Západní země vnímaly schválené principy komplexně jako rovnocenné. Představitelé komunistického moci naopak upřednostňovali hospodářskou spolupráci zahrnutou ve druhém koši, třetí princip o neporušitelnosti hranic a nevměšování se do vnitřních záležitostí ze šestého principu. Tímto nerovným přístupem zasáhly přijaté zásady do vnitropolitické a společenské situace zemí východního bloku, ačkoli primárním cílem KBSE bylo urovnání situace na mezinárodním poli.

3. Opoziční hnutí v NDR a ČSSR

3.1. *Situace v NDR a ČSSR v sedmdesátých letech*

Všechny státy východního bloku se v sedmdesátých letech ztotožnily se sovětskou brežněvovskou linií, tedy k jakémusi návratu společné politiky vedené Sovětským svazem⁴⁴ a procházely tak obdobím stabilizace režimu, které je nazýváno jako období neostalinismu, přestože tento neostalinismus neměl s původním stalinismem mnoho společného. Zásadní odlišností byl odliv přímého fyzického násilí a brutálního teroru z politického života. Pronásledování a potírání protirežimního jednání nadále zůstalo.⁴⁵ Obecně se sedmdesátá léta v ČSSR nesla hlavně v duchu urovnávání vnitřních poměrů, NDR se soustředila především na uznání státu na mezinárodním poli.

V ČSSR navíc probíhal v sedmdesátých a osmdesátých letech proces zvaný normalizace.⁴⁶ Vývoj československé společnosti byl poznamenán pokusem o Pražské jaro a jeho potlačením invazí vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy. Dalších dvacet let žilo Československo pod okupací sovětských vojsk, která rozhodně nebyla většinou společnosti vnímána jako spojenecká či dokonce osvoboditelská, nýbrž spíš jako

---

⁴³ Vilímek, „Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR“, 276.

⁴⁴ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 856.

⁴⁵ Vykoukal et. al., *Východ*, 471-472. Křen, *Dvě století střední Evropy*, 856.

⁴⁶ Irah Kučerová, *Střední Evropa: Komparace vývoje střeoevropských států* (Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2015), 136.

agresivní a utlačovatelská.⁴⁷ Během dvou let následujících po invazi došlo k personálním výměnám ve vrcholných stranických a státních postech, což směřovalo vývoj k budoucí normalizaci. Prezidentem sice zůstal až do roku 1975 Ludvík Svoboda, Alexandera Dubčeka však nahradil ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ v dubnu 1969 Gustáv Husák a předsedou federální vlády se po Oldřichu Černíkovi stal v lednu 1970 Lubomír Štrougal. Hlavní představitelé bývalého Pražského jara – Ludvík Svoboda, Alexander Dubček a Oldřich Černík – navíc dali souhlas k mimořádně surovému zásahu proti rozsáhlým demonstracím konaných při příležitosti výročí prvního roku od intervence v srpnu 1969, čímž potvrdili normalizační kurz nové vládnoucí garnitury.⁴⁸

Nový vládnoucí establishment se snažil v Československu vytvořit společnost fungující na základě jakési společenské smlouvy, která byla stejně jako její varianty v ostatních komunistických zemích založena na oboustranném pokrytectví a lži. Měla vzniknout v podstatě konzumní společnost, které stát poskytoval sociální rovnost a jistoty jako mateřské příspěvky nebo novomanželské půjčky s nízkým úrokem.⁴⁹ Poslušné většině byla navíc garantována i elementární právní jistota a prostor pro vlastní soukromí. Za to stát požadoval loajalitu k režimu, a hlavně výslovný souhlas či dokonce vděk za sovětskou okupaci. Takové vyjádření musel na nějakém shromáždění odsouhlasit téměř každý dospělý občan⁵⁰.

Proti režimu nepohodlným či nepřátelským osobám naopak probíhaly masové represe a důkladné čistky.⁵¹ Všudypřítomný byl stále sílící policejní teror a dohled. Po vlnách destalinizace a vzhledem k probíhajícímu *détente* v mezinárodních vztazích sice již nebylo možné opakovat jeho brutalitu z padesátých let, ale masová politická i existenční perzekuce byla pravděpodobně nejtvrděší z celého sovětského bloku. Čistky se týkaly státního aparátu, školství, tisku i strany samotné. Z KSČ odešlo nebo bylo donuceno odejít mezi lety 1968–1970 na základě stranické prověrky celkem 474 000 členů, což odpovídalo 28 % původního členstva. Dobrovolně vystoupilo jen asi 150 tisíc členů. Zbytek neprověřených byl ze členství ve straně buď vyškrtnut anebo vyloučen. Vyškrtnutí se týkalo asi 260 tisíc členů a bylo jim povoleno vykonávat pozice

---

⁴⁷ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 865–866.

⁴⁸ Vykoukal et. al., *Východ*, 571–572.

⁴⁹ Ibid., 576, 578.

⁵⁰ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 874–875.

⁵¹ Vykoukal et. al., *Východ*, 576.

v administrativě. Vyloučeno bylo přibližně 67 tisíc členů, kteří se v roce 1968 více angažovali a projevili větší nesouhlas s novými nastávajícími poměry. Těm bylo umožněno zastávat jen špatně placená povolání převážně manuálního charakteru. Zaměstnanci ve vědě, školství a sdělovacích prostředcích byli z více jak poloviny případů propuštěni a téměř většina nějakým způsobem postižena. Byl jim znemožněn kariérní postup se zvýšením platových podmínek nebo zakázáno publikování či veřejné vystupování. Mezi neúčinnější formy represe patřily různé postihy rodinných příslušníků, hlavně neumožnění vysokoškolského, ale i středoškolského studia potomků.⁵² Na vysokých školách bylo obnoveno třídní kritérium výběru studentů.⁵³ Perzekuce se dotkly i mnoha nestraníků a mezi obzvláště postižené skupiny patřily již zmínění vědci a dále studenti, umělci a kulturní pracovníci.⁵⁴ Právě restriktivní kulturní politikou, jenž vycházela z poučení KSČ o výrazné roli kultury v boji s totalitarismem, se vyznačovala první polovina sedmdesátých let. Mnoho knih bylo staženo z knihoven kvůli jejich obsahu, ale hlavně se snahou přivést jednotlivé autory do zapomnění. Toto odsouzení v zapomnění považoval vládnoucí režim jako nejhorší formu ublížení⁵⁵. Dokonce byly zakázány téměř veškeré kulturní časopisy a ostatní umělecké počiny byly postaveny pod přísnou cenzuru spolehlivých a prověřených kádrů.⁵⁶

Důsledky perzekučního procesu na sebe nenechaly dlouho čekat. Téměř okamžitě se zvedla na tradičně usedlou českou společnost nebývale rozsáhlá vlna emigrace. Z celkového počtu 245 tisíc dospělých, kteří v letech 1968–1989 opustili republiku, totiž připadlo jen na období mezi lety 1968–1970 až 100 tisíc osob. Společně s domácími čistkami pak bylo postiženo přibližně 750 tisíc osob, s rodinnými příslušníky šlo dokonce o více než dva miliony. Do exilu odešla zejména značná část tvůrčího potenciálu společnosti. Z čistek vplynuly i kariérní možnosti, kdy stačilo být loajálním členem strany, a i podřadní outsideři se dostali k vysokým funkcím. Nyní se již do strany nevstupovalo z ideových důvodů, nýbrž výhradně kvůli obavě ze ztráty

---

⁵² Křen, *Dvě století střední Evropy*, 866–868.

⁵³ Vykoukal et. al., *Východ*, 576.

⁵⁴ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 868–869.

⁵⁵ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 274–275.

⁵⁶ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 869.

kariérních vyhlídek. Spolu s odchodem české inteligence do zahraničí to přispělo ke stagnaci ve vědeckém i kulturním pokroku.⁵⁷

V NDR došlo také k postupnému upevňování moci režimu, neprobíhal zde však totožný normalizační proces jako v ČSSR. V květnu 1971 odstoupil z vedení SED Walter Ulbricht a nahradil jej Erich Honecker.⁵⁸ Odklonil se od samostatné cesty východoněmeckého státu k vědeckotechnické revoluci, a naopak se podřízením zájmům zařadil do socialistického společenství.⁵⁹ To se projevilo například odmítnutím německého národa a deklarováním NDR jako národa socialistického.⁶⁰ Honecker se tedy distancoval od experimentů Ulbrichtovy vlády a více se přiklonil k brežněvovské politice. NDR byla Moskvou oceňována hlavně pro udržení stabilních poměrů i během personálních změn ve vedení SED a pro povolnější postoj k řešení německo-německé otázky, který následoval směr politiky *détente*. Vztahy mezi SRN a NDR se vyvinuly přes *dohodu o tranzitní dopravě* mezi SRN a NDR z prosince 1971 a *smlouvu o dopravě* z května 1972, která uvolňovala pravidla pro příjezd občanů SRN do NDR a která potvrzovala uznání NDR *de facto*.⁶¹ Mezistátní smlouva o *zásadách vztahů mezi SRN a NDR* (Grundvertrag) byla podepsána v prosinci 1972 a ratifikována oběma německými státy na jaře 1973. Smlouvou dosáhla NDR uznání vlastní suverenity a hranic⁶² a otevřela se jí tak cesta k navazování dalších diplomatických vztahů. Diplomatické vztahy byly občas provázeny značnými ideologickými ústupky, jako v případě uznání frankistického Španělska. V roce 1972 byla NDR přijata do UNESCO, v září 1973 do OSN a v září 1974 navázala diplomatické vztahy i s USA. Tím byla uznána na Východě i na Západě.⁶³ Do roku 1978 takto navázala kontakty s dalšími 123 vládami celého světa, čímž došlo završení nejdůležitější fáze východoněmecké zahraniční politiky.⁶⁴

---

⁵⁷ Ibid., 869–870.

⁵⁸ Mählert, *Kleine Geschichte der DDR*, 115.

⁵⁹ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 856.

⁶⁰ Hermann Weber, *Dějiny NDR* (Praha: Lidové noviny, 2003), 248.

⁶¹ Vykoukal et. al., *Východ*, 594-595.

⁶² Weber, *Dějiny NDR*, 249.

⁶³ Vykoukal et. al., *Východ*, 597.

⁶⁴ Weber, *Dějiny NDR*, 250.

3.2. **Opoziční hnutí jako reakce na Helsinský proces – nezávislé mírové hnutí a Charta 77**

Počátkem druhé poloviny sedmdesátých let se režim v ČSSR zkonsolidoval. Zdálo se, že se vytvářejí podmínky k obratu a že dojde k jakési liberalizaci režimu. Na potřebu uvolnění nebo nápravu poměrů poukazovaly začínající hospodářské potíže. Je jen otázkou, do jaké míry si tuto skutečnost uvědomovalo politické vedení. Tím více se ozývaly požadavky z řad postižených čistkami na ukončení masové diskriminace a nápravu čistek. Alexander Dubček adresoval v říjnu 1974 Federálnímu shromáždění obsáhlé podání, ve kterém kritizoval svou osobní perzekuci i represe obecně. Václav Havel adresoval Gustavu Husákovi otevřený dopis s obdobným obsahem, a navíc brilantně kriticky zanalyzoval režim. Husák na tyto projevy nesouhlasu reagoval v jedné ze svých řečí v dubnu 1975 velmi hystericky a nenávislně a tím zchladil všechny naděje na změnu. Nezůstalo jen u slov. Stupňovaly se demonstrativní domovní prohlídky u osob známých svým odporem k režimu i policejní pronásledování mladých lidí podezřelých svým nekonformním chováním, mezi které složky státního aparátu řadily nejednou dokonce pouhé oblečení či délku vlasů.⁶⁵

Zatčením členů undergroundové hudební skupiny *The Plastic People of the Universe* v roce 1976⁶⁶ bylo zasaženo i do apolitického kulturního prostředí, které nebylo spokojeno s establishmentem jako takovým a vymezovalo se obecně proti hodnotám konzumní společnosti. Undergroundové kapely směly původně hrát na povolených veřejných koncertech i soukromých akcích zcela svobodně a podle svých představ. Totalitní státní systém si však ze své podstaty nemohl dovolit nekontrolovat některé oblasti občanského jednání a zasáhl. Viděl totiž v provokativně nekonformní tvorbě skupiny vzrůstající politické nebezpečí a komunistická nomenklatura tak proměnila činnost nepolitického hnutí undergroundu svými mocenskými zásahy a soudními postihy v politickou záležitost.⁶⁷

Následné politické procesy se členy i dalších undergroundových skupin se staly bezprostředním popudem k založení veřejné občanské iniciativy nazvané *Charta 77*. Procesy s undergroundem sice nezbudily žádnou pozornost v široké veřejnosti, zásahy

---

⁶⁵ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 877.

⁶⁶ *Ibid.*, 876–877.

však část umělců a intelektuálů, kteří chápali celou akci jako útok na občanská práva a svobodu.⁶⁸ Přijetím *Závěrečného aktu KBSE* v Helsinkách v létě 1975 se ČSSR zavázala k dodržování lidských práv, útoky ze strany státní moci však byly naopak pobuřující ukázkou jejich pošlapání.⁶⁹ Navíc se zveřejněním textů dohod *Spojených národů* o občanských a hospodářských a sociálních právech – *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech* a *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech* – na podzim roku 1976 ve *Sbírce zákonů a nařízení* byly tyto dohody včleněny do československého právního řádu. Tím byla vytvořena oficiální a legální základna pro obhajování lidských práv a požadavek na jejich realizaci se tedy stal legitimním. Bylo možné jednoduše poukázat na rozpor mezi tím, co sám stát oficiálně uznával jako platné, a mezi tím, jak stát jednal v praxi, tedy že omezoval občanská práva a diskriminoval vlastní občany.⁷⁰

Iniciativy na vytvoření hnutí, které by využilo možnosti upozornit na tento protiklad, se ujali představitelé kulturní opozice⁷¹, spisovatelé Václav Havel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík či Milan Uhde, kteří navázali kontakt s bývalými vedoucími činiteli pražského jara Zdeňkem Mlynářem a Jiří Hájkem.⁷² Tyto skupiny byly od sebe dosud naprosto izolované a nijak mezi sebou navzájem nekomunikovali. Tím bylo předznamenáno široké názorové spektrum vznikající Charty 77 – zastoupeni byli undergroundoví umělci, komunisté a trockisti, různí spisovatelé a osamělí běžci i katolíci spolu s protestanty.⁷³ Nyní se tito zástupci sešli na celkem třech schůzkách, které vyústily ve vznik *Prohlášení Charty 77*. Již během první schůzky byla akceptována myšlenka spojení různě světonázorově, ideově a politicky orientovaných skupin i jednotlivců platformou, která by sjednocovala právě občanská a lidská práva. Na dalších dvou schůzkách se řešily otázky pojetí Charty. Z řad reformních komunistů se nesly požadavky na vytvoření celostátního helsinského výboru s jednotlivými pobočkami ve všech krajích po vzoru některých zemí sovětského bloku. Pevná organizační struktura však byla rezolutně odmítnuta a bylo dohodnuto, že se bude jednat o občanskou iniciativu, o širší a otevřené společenství. Dále byl odmítnut návrh Zdeňka

⁶⁷ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 35–36.

⁶⁸ Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, 125.

⁶⁹ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 877.

⁷⁰ Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, 125.

⁷¹ *Ibid.*, 126.

⁷² Křen, *Dvě století střední Evropy*, 877.

Mlynáře, aby byly úvodní věty o významu občanských a lidských práv spojeny s obhajováním socialistických ideálů. Protiargumentem bylo, že mnoho lidí takovou spojitost nevidí a byli by tak od Charty odrazeni.⁷⁴

Hlavním autorem textu *Prohlášení* byl Václav Havel. Název *Charta 77* vymyslel Pavel Kohout a dále interpretoval iniciativu jako široké hnutí, ke kterému se mohou neustále připojovat noví členové a které není možné chápat jako výbor pro lidská práva.⁷⁵ Petr Uhl přišel s myšlenkou tří mluvčích. Ta se setkala se všeobecným souhlasem, neboť tím byl lépe vyjádřen pluralitní charakter Charty. Ustálila se praxe, že jeden mluvčí byl reformním komunistou, druhý zástupcem nezávislé kulturní obce a třetí z řad náboženského demokratického proudu. Často se však jednotlivé směry v jedné osobě překrývaly. Jako první byli úlohou mluvčích pověřeni filozof Jan Patočka, Václav Havel a Jiří Hájek. Samotný text *Prohlášení* byl datován k 1. lednu 1977. V úvodu se autoři textu odvolávali na již zmíněné mezinárodní dohody a důrazně podotkli, že jejich vstoupením v platnost mají občané právo a stát povinnost se jimi řídit. Příčinu nedodržování občanských a lidských práv shledávali v samotné podstatě komunistického systému, který všechny instituce a organizace podřídil politickým pokynům vládnoucí strany a rozhodnutím mocensky vlivných jednotlivců. V závěru pak Chartu charakterizovali jako neformální a otevřené společenství lidí různých názorů a přesvědčení, kteří jsou spojeni vůli zasazovat se o respektování lidských i občanských práv. Jejimi členy mohl být každý souhlasící s její myšlenkou. Nejednalo se o organizaci se svými stanovami, stálými orgány nebo organizačně podmíněným členstvím a rozhodně nešlo o politickou opozici. Charta chtěla vést dialog s politickou mocí hlavně tím, že bude upozorňovat na případy porušení lidských a občanských práv, nikoli vytyčovat vlastní program politických či společenských reforem a změn.⁷⁶

Pod *Prohlášení* se již během konce prosince 1976 podepsalo 243 signatářů a do listopadu roku 1989 jich byli téměř dva tisíce.⁷⁷ Ohlas Charty ve společnosti tedy byl poměrně malý. To bylo dáno tím, že lidé byli od podpisu odrazováni téměř

⁷³ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 37.

⁷⁴ Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, 126–127.

⁷⁵ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 37.

⁷⁶ Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, 127–129.

⁷⁷ „Charta 77 byla zveřejněna před 40 lety. Podepsalo ji téměř 1900 lidí“, *Česká televize*, 31. prosince 2016, <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1998685-charta-77-byla-zverejnjena-pred-40-lety-podepsalo-ji-temer-1900-lidi> (staženo 1. 7. 2017).

nevyhnutelnou následnou perzekucí signatářů. Na různých oficiálních akcích zaujímali jednomyslný postoj proti Chartě, ve svém soukromí vyslovovali chartistům naopak sympatie a někteří dokonce podporovali rodiny perzekuovaných i hmotně. Převládala však opatrnost či dokonce znechucení nad jakýmkoli společenskými ideály a mesiášstvím, které bylo z Charty všeobecně cítit.⁷⁸ Charta 77 se nikdy nestala masovou organizací a ani o to neusilovala.⁷⁹ Sjednocením ideově i politicky různorodých nezávislých iniciativ v otázce dodržování lidských a občanských práv v době, kdy reálně neexistovala politická opozice a lidé se konformně přizpůsobili běžným starostem i radostem života v reálném socialismu, se ale ČSSR téměř okamžitě stala středem světového zájmu. To podpořilo disidentské hnutí a mnohé jeho aktivisty uchránilo před policejním pronásledováním a soudní perzekucí.⁸⁰

Zveřejněním *Charty 77* se dále otevřel prostor pro vznik nových občanských iniciativ a byl usnadněn rozvoj samizdatu.⁸¹ Příkladem nové občanské iniciativy byl *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných* (VONS), který byl založen v dubnu 1978 skupinou signatářů *Charty 77*. Jeho význam spočíval v odhalování konkrétních případů porušování lidských práv a pronásledování občanů. Následně na toto jednání upozorňoval československé úřady s žádostí o nápravu. Zprávy o sledovaných případech předával i do zahraničních rádiových stanic, jejichž prostřednictvím se informace dostávaly zpět do ČSSR. Ve snaze zabránit *Výboru* v další činnosti bylo v roce 1979 několik jeho členů zatčeno a pět z nich dokonce odsouzeno k několikaletému odnětí svobody.⁸² Se snahou překonat občanskou izolovanost *Charty 77* a s cílem vytvořit organizaci, který by měla politický charakter a uplatňovala politické metody boje, vznikla v lednu 1988 další významná nezávislá iniciativa organizovaná Rudolfem Battěkem – *Hnutí za občanskou svobodu* (HOS). Ačkoli se hnutí ve svém manifestu přihlásilo k politice, své požadavky pouze proklamovalo

---

⁷⁸ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 46.

⁷⁹ Müller, „Von der Konfrontation zum Dialog – Charta 77, Menschenrechte und „Samtene Revolution“ in der Tschechoslowakei 1975–1989“, 103.

⁸⁰ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 46–47.

⁸¹ *Ibid.*, 47.

⁸² *Ibid.*, 49. „Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)“, Centrum pro dokumentaci totalitních režimů, <http://www.vons.cz/uvod> (staženo 1. 7. 2017).

a nenavrholo prostředky a cesty k jejich realizování. V podstatě se jednalo o souhrn představ, jak by měla vypadat společnost v budoucnu.⁸³

Dále se pak v ČSSR v druhé polovině osmdesátých let profilovala řada dalších alternativních nezávislých hnutí a iniciativ, jejichž vznik už nebyl zapříčiněn podpisem *Závěrečného aktu KBSE* v Helsinkách a jejichž jádro tvořila zejména nastupující generace mladých lidí, především studentů. Mezi taková uskupení patřily například *České děti*, *Demokratická iniciativa*, *Klub Johna Lennona* a *Nezávislé mírové sdružení*.⁸⁴

Na rozdíl od Československa se podepsání *Závěrečného aktu KBSE* nesetkalo v NDR s takovým ohlasem. Mnoho představitelů východoněmecké opozice později ani nepovažovalo helsinský proces za důležitý faktor vzniku a vývoje východoněmeckých alternativních skupin.⁸⁵ V podmínkách NDR formované potlačením červnového povstání z roku 1953 sovětskými ozbrojenými složkami či stavbou berlínské zdi v srpnu 1961 si společnost nedávala naděje na změnu stávajícího *statusu quo*, který byl navíc díky helsinské konferenci v podstatě potvrzen.⁸⁶ Postavením berlínské zdi bylo zamezeno protestovat proti režimu „nohama“, tedy opuštěním NDR přechodem do Západního Berlína a postupně se tak začal zvyšovat počet žadatelů o opuštění republiky. Při odůvodňování svého odchodu z NDR se pak občané odvolávali právě zejména na *Závěrečný akt KBSE* ze srpna 1975 a na *Všeobecnou deklaraci lidských práv* z roku 1948.⁸⁷ V roce 1975 bylo ještě okolo třinácti tisíc žadatelů o opuštění republiky, o rok později se jejich počet vyšplhal na dvacet tisíc.⁸⁸

Prvotní nezájem východoněmeckých opozičních skupin o lidskoprávní témata byl zapříčiněn poměrně uvolněnou politickou situací po nástupu Ericha Honeckera v první polovině sedmdesátých let.⁸⁹ Orientace na mírové otázky byla zase dána historickou zkušeností z druhé světové války.⁹⁰ Ve východoněmeckém opozičním

---

⁸³ Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 65–66.

⁸⁴ Ibid., 62. Více o nových nezávislých iniciativách: Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, 328–440.

⁸⁵ Vilímek, „Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR“, 276.

⁸⁶ Ibid., 286–287.

⁸⁷ Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“, 29.

⁸⁸ Hanisch, „Trügerische Sicherheit – Die KSZE und die Ausreisebewegung in der DDR 1975–1977“, 83.

⁸⁹ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 274.

⁹⁰ Vilímek, „Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR“, 286.

prostředí sedmdesátých a osmdesátých let hrála zásadní roli nejrůznější mírová hnutí, která začínala více spolupracovat s církví. První mírové opoziční sktruktury začaly v tomto období vznikat z nejrůznějších mírových seminářů, mírových modliteb a mírových putování právě z kruhu evangelické církve.⁹¹

Evangelické církevní kruhy se staly prostředím, kde se navíc živě diskutovalo o výsledcích KBSE. V říjnu 1975 se ve východním Berlíně konala konference evropských církví. Zastoupeny byly protestantské i ortodoxní církve ze všech evropských zemí kromě Albánie. Během konference se hodnotil význam *Závěrečného aktu* pro roli a učení členských církví. Východoněmečtí evangeličtí biskupové Albrecht Schönherr a Werner Krusche zde shodně kritizovali důraz kladený na zásady utvrzující *status quo*, například na zásadu nevměšování. Mezi deseti základními principy *Závěrečného aktu* se dle nich nacházely tři principy záporné, čtyři potvrzující *status quo* a tři závazky vedoucí k lepší budoucnosti. Církev by měla praktikovat právě takové zásady, které budou směřovat k příznivější budoucnosti a ke zmírnění lidského utrpení.⁹² Náznaky společenské mobilizace soustředěné na výsledky helsinských dohod se na některých místech začaly pomalu šířit i mimo církevní kruhy. Lékař Karl-Heinz Nitschke z Riesy inicioval v červenci 1976 petici za lidská práva. Podepsalo ji přes sto lidí, z nichž většina pocházela z dělnického prostředí. V petici se dožadovali, aby východoněmecký režim ctil své závazky z Helsinek včetně svobody pohybu. Při posuzování žádostí o vystěhovalecká víza totiž úřady často tvrdošíjně tvrdily, že klauzule *Závěrečného aktu* o svobodě pohybu se nevztahuje na emigraci do západního Německa.⁹³

Opoziční aktivity sedmdesátých a osmdesátých let zastupovala i tzv. *kulturní opozice*, která se zformovala v reakci na již zmíněné uvolnění východoněmeckého režimu po nástupu Honeckera. Liberalizační tendence ale skončily s vyhoštěním písničkáře Wolfa Biermanna v roce 1976 a s následnými represemi vůči signatářům řady prohlášení, kteří s tímto levicovým kritikem režimu solidarizovali. Následná masivní vlna protestů se dle některých názorů rovnala protestům konaných v souvislosti s účastí východoněmecké armády na intervenci do ČSSR v roce 1968. V letech 1976–

---

⁹¹ A. von Plato, „Revolution in einem halben Land. Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation“, 31.

⁹² Thomas, *Helsinský efekt*, 110–111.

1979 se NDR ocitla ve fázi intenzivní represe. Represe postihly reformně-socialistické intelektuály Roberta Havemanna a Rudolfa Bahra.⁹⁴ Vyloučením ze *Svazu spisovatelů* za své kritické postoje bylo umlčeno celkem devět jeho prominentních členů, mezi nimi Stefan Heym, Joachym Seypell, Kurt Bartsch, Klaus Schlesinger nebo Adolf Endler.⁹⁵ Další vlnu masových protestů vyvolala v únoru 1978 zavedená povinná branná výchova pro deváté a desáté třídy východoněmeckých dvanáctiletok. Do těchto protestů se zapojili jednotná evangelická společenství, samotní představitelé evangelické církve, kritičtí intelektuálové i stavební dělníci.⁹⁶

Militarizace východoněmecké společnosti tak přispěla rozhodující měrou ke vzniku nezávislého mírového hnutí. Zavedením povinné branné výchovy byly režimem porušeny všechny proklamace o mírovém charakteru státu. Jeho vznik je považován za výsledek osobního postižení a kritické reflexe reality v NDR. V první polovině osmdesátých let se vznikající hnutí soustředila kromě míru i na problematiku ekologie. Tou se jako první intenzivně zabýval evangelický teolog Hans-Petr Gensichen.⁹⁷ Jedním z nově vzniklých nezávislých mírových hnutí byla například skupina *Ženy pro mír* (Frauen für den Frieden) působící od roku 1982 kolem Bärbel Bohleyové v různých částech NDR. Reakcí na vznik bylo schválení novely vojenského zákona. V případě mobilizace se nově vztahovala povinnost vojenské služby i na ženy.⁹⁸ O právo jedince odmítnout vojenskou službu se zasadilo například hnutí *Překování mečů v radlice* z let 1981–1982. Od roku 1983 se konala každoroční setkání v rámci seminářů *Konkrétně za mír* (Konkret für Frieden) téměř dvou set mírových a ekologických skupin, která umožnila vzájemnou komunikaci a výměnu zkušeností mezi jednotlivými skupinami. Tyto skupiny tematizovaly problematiku bídy třetího světa, zastupovaly práva homosexuálů a věnovaly se i porušování lidských práv v NDR.⁹⁹

Ve druhé polovině osmdesátých let došlo k výrazné politizaci jednotlivých skupin, které pomalu opouštěly ochrannou střechu evangelické církve. Církevní mírové

⁹³ Ibid., 116–117.

⁹⁴ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 32–33.

⁹⁵ Weber, *Dějiny NDR*, 262.

⁹⁶ Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“, 38. Více o stavebních dělnících např. Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 27–29.

⁹⁷ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 33–34.

⁹⁸ Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*, 459. A. von Plato, „Revolution in einem halben Land. Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation“, 31.

⁹⁹ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 34.

hnutí se totiž v určitém konsenzu se státem stále snažilo o omezení militarizačních tlaků, a mír tedy pojímalo spíše obecně jako absenci násilí. S tímto výkladem se však všichni neztotožnili a postupně se začali přiklánět k výkladu míru jako k nenásilnému řešení konfliktních situací a dodržování základních lidských práv, mezi které bezesporu patří právo na život. Tím se pro ně mír přestal znamenat pouhou absenci války a možnost, jak se vyhnout jadernému konfliktu a více se tak přiblížili lidskoprávním myšlenkám Charty 77.¹⁰⁰ Počátkem přerodu mírového hnutí v politické opoziční hnutí byl již v lednu 1983 tzv. *Berlínský apel* Roberta Havemanna a Rainera Eppelmana.¹⁰¹ Pod heslem „*Frieden schaffen ohne Waffen*“ v něm zazněl ryze politický požadavek na odchod vojsk vítězných mocností z území Německa. To umožnilo SED snadněji pronásledovat signatáře tohoto apelu. Rozhodně se však nejednalo o vrchol formování mírového hnutí jako politické opozice.¹⁰² Že vazby mezi vznikajícím opozičním politickým hnutím a evangelickou církví nebyly zpřetrhány, dokazuje například to, že se politický samizdat běžně tiskl v církevních prostorách.¹⁰³

Na přelomu let 1985 a 1986 vznikla *Iniciativa za mír a lidská práva* (Initiative Frieden und Menschenrechte, IFM), která se inspirovala *Chartou 77* a vědomě se vymezila vůči evangelické církvi. Přesto se však dále snažila o vzájemnou spolupráci a využívala komunikační i organizační možnosti církve. Hlavním cílem této iniciativy bylo převést pozornost od otázek mírové problematiky na problematiku porušování lidských a občanských práv. Také poukazovala na potřebu intenzivnější spolupráce mezi opozicí a disentem ostatních zemí východního bloku.¹⁰⁴ Během posledních dvou let před pádem berlínské zdi v listopadu 1989 výrazně narostl počet opozičních uskupení.¹⁰⁵ Dle zprávy východoněmeckého Ministerstva pro státní bezpečnost z června 1988 mělo být v NDR na 160 „státu nepřátelských“ skupin. Církevních skupin bylo 150 a dále se členily dle témat svého zaměření na mírová hnutí, ekologická hnutí, hnutí kombinující mír i ekologii, ženská hnutí, lidskoprávní uskupení, hnutí věnující se problematice třetího světa a skupiny lékařů. Odhady mluvily dokonce o více než 300 rozličných skupinách. Dále zpráva hovořila o počtu 800 aktivistů a o více než 2 500

---

¹⁰⁰ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 34.

¹⁰¹ A. von Plato, „Revolution in einem halben Land. Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation“, 31.

¹⁰² Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 280.

¹⁰³ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 35.

¹⁰⁴ Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“, 36.

„okrajově začleněných silách“.¹⁰⁶ Všechny tyto skupiny o sobě věděly a navzájem spolu komunikovaly, k jejich spolupráci na společných aktivitách však docházelo nejčastěji až v důsledku represe ze strany bezpečnostních orgánů. Stále více tak nabíraly na intenzitě snahy o vytvoření jakési nadregionální komunikační platformy nebo nějaké zastřešující organizace, který by podobně jako Charta 77 plnila „funkci hromosvodu“. Až v září 1989 tyto snahy konec vyústily v založení *Nového fóra* (Neues Forum, NF). Ve svém prvním prohlášení *Aufbruch 89 – Neues Forum* jeho autoři Jens Reich a Rolf Heinrich charakterizovali NF jako společnou politickou platformu pro celou NDR, která umožňuje lidem „všech profesí, životních orientací, stran a skupin“ participovat se na diskusi a řešení životně důležitých problémů země.¹⁰⁷ Zamýšlený cíl vytvořit společnou platformu pro celou NDR se naplňoval jen pozvolna. K popularizaci NF nakonec přispěla podpora členů mnohých rockových skupin, kteří prohlášení *Aufbruch 89* předčítali a rozdávali během svých koncertů. Díky tomu se počet podpisů v polovině října 1989 vyšplhal nad deset tisíc a do konce roku jej podepsalo více než dvě stě tisíc lidí.¹⁰⁸

Vznik dalších politických opozičních skupin na sebe nenechal dlouho čekat. Občanské hnutí *Demokratie jetzt* (Demokratie Jetzt, DJ) vyzývalo občany k větší účasti na demokratických reformách a začala se také obnovovat východoněmecká sociální demokracie. Skupina *Demokratischer Aufbruch* (Demokratischer Aufbruch, DA) vznikla z iniciativy faráře Ehrharta Neuberta, spoluautora Berlínského apelu Rainera Eppelmana a evangelického teologa Karla Rudiho Pahnkeho. DA kladl důraz na sociální a ekologický rozměr potřebných změn a na rozdíl od předchozích iniciativ neodmítl socialismus.¹⁰⁹ Tyto skupiny při svém vzniku inspirovaly myšlenkami a zásadami přijatými v Helsinkách jen minimálně.

3.3. Podobnosti a odlišnosti opozice v NDR a ČSSR

Rozdílné vnitropolitické klima během první poloviny sedmdesátých let je první odlišností ve vývoji opozice v NDR a ČSSR. Zatímco v ČSSR probíhala restriktivní

¹⁰⁵ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 36.

¹⁰⁶ Peter Maser, *Die Kirchen in der DDR* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000), 126.

¹⁰⁷ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 35–36.

¹⁰⁸ Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“, 54–55.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 55–56.

kulturní politika, společnost v NDR se naopak mohla těšit z uvolněných kulturních poměrů.¹¹⁰ Navíc východoněmečtí intelektuálové měli v NDR větší možnost volby vyhnout se konfrontacím s režimem. S československou inteligencí se často režim konfrontoval dříve než ona s ním a účastí na reformním hnutí byla předem odsouzena do role opozice.¹¹¹ Československá kulturní opozice se tedy aktivně podílela na protirežimních aktivitách.¹¹² Volný průběh svobodomyšlných aktivit východoněmeckých intelektuálních literárních kroužků a kriticky orientované kulturní scény byl stejně nakonec ukončen, a to vyhoštěním levicového písničkáře Wolfa Biermananna v roce 1976, tedy ve stejném roce, kdy v ČSSR byli zatčeni členové skupiny *The Plastic People of the Universe*. Tím režim v NDR znovu navázal na svou represivní kulturní politiku.¹¹³

Jak již bylo zmíněno, zásah proti *The Plastic People of the Universe* přispěl ke vzniku *Charty 77*. Ta se odvolávala na závazky přijaté v helsinské konferenci a tím se orientovala na dodržování lidských a občanských práv. Ačkoli vznikla v poměrně úzkém kruhu intelektuálů, vytvořila postupně základnu pro další opoziční aktivity.¹¹⁴ Východoněmecká hnutí byla organizována na lokální úrovni a zabývala se tématy míru, životního prostředí nebo ženskými právy.¹¹⁵ Podoba celonárodních opozičních hnutí se v NDR začala formovat až se založením *Nového fóra* v září 1989.¹¹⁶ Opoziční hnutí v NDR a ČSSR se lišila nejen tématy, kterým se věnovala, ale také svou strukturou a organizací. Odlišná byla i reakce na výsledek KBSE. Opoziční aktivisté v NDR na něj na rozdíl od českého disentu v podstatě nijak přímo nezareagovali a obyvatelstvo NDR vidělo v *Závěrečném aktu* hlavně legální možnost vycestování do Spolkové republiky Německo.¹¹⁷ Aktivně do boje s východoněmeckým režimem však zapojili jen málokterí z odchozích.¹¹⁸

Působení církve také odlišovalo mezi východoněmeckou a československou opozicí. Téměř všechny opoziční skupiny se v NDR vyvinuly pod střešou evangelické

¹¹⁰ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 273.

¹¹¹ *Ibid.*, 276.

¹¹² Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989*, 35.

¹¹³ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 274–275.

¹¹⁴ *Ibid.*, 277.

¹¹⁵ Lutz, *Dissidenten und Bürgerbewegung*, 158.

¹¹⁶ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 277.

¹¹⁷ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 154.

¹¹⁸ *Ibid.*, 197.

církve, protože dokázala poskytnout prostory pro diskuzi, která by jinde nebyla možná. Konkrétně evangelické církve nehrála v ČSSR prakticky žádnou roli a katolická církev ovlivňovala opoziční jednání jen velmi omezeně. Až v druhé polovině osmdesátých let se začali věřící více zajímat o veřejné dění. Na shromáždění ve Velehradě se až sto padesát tisíc věřících ohradilo proti označení za mírové shromáždění, a přitom pískotem přerušili projev ministra kultury. Zároveň se charakterizovali jako pout' věřících a vyslovili se pro náboženskou svobodu. V listopadu 1987 se pak pod petici Augustina Navrátila nazvanou *Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů* podepsalo více než šest set tisíc lidí.¹¹⁹

Vztah domácích vládnoucích režimů s opozičním hnutím v NDR a ČSSR byl velmi podobný, ne-li stejný. Režimy zaujaly k opozici jistý ambivalentní vztah. Bezpečnostní orgány v obou zemích sice reagovali na protirežimní jednání formou pronásledování, domovních prohlídek i jinými způsoby šikany a neustále monitorovali činnost opozičních skupin, čelní představitelé obou vládnoucích stran aktivity opozice na druhou stranu dost podceňovali.¹²⁰ Izolované kontakty jak s kádry vládnoucí strany, tak se zbylým většinovým obyvatelstvem spolu s celkově marginální pozicí ve společnosti se staly dalším společným charakteristickým rysem.¹²¹ Pro druhou polovinu osmdesátých let je dále v obou zemích znát markantní nárůst nejrůznějších opozičních iniciativ a hnutí.¹²² S tím souvisí jen omezená možnost vzájemné spolupráce mezi takovým počtem skupin.¹²³ Společenská nezakotvenost opozice je pak posledním a navíc nejproblematictější bodem. Opoziční hnutí se vymezovaly vůči režimu, veřejnosti však nenabídly žádné řešení situace a „jen“ zdůrazňovali morálku v politice. To však bylo běžným občanům vzdáleno a raději se stáhli do soukromí. Nezakotvenost způsobovalo i štěpení uvnitř skupin samotných, čímž opozice nebyla schopná vytvořit alternativu stávajícímu režimu.¹²⁴

---

¹¹⁹ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 283–285.

¹²⁰ *Ibid.*, 295–296.

¹²¹ Lutz, *Dissidenten und Bürgerbewegung*, 158.

¹²² Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 290.

¹²³ *Ibid.*, 300.

¹²⁴ Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR“, 305–308.

4. Vzájemné kontakty, vnímání a spolupráce opozice v NDR a ČSSR

4.1. Vzájemné vnímání

Charta 77 vyvolala v NDR pozornost bezprostředně po svém vzniku v lednu 1975. Přes odlišné společenské prostředí pojmenovalo základní *Prohlášení Charty 77* otevřeně i problémy bující v NDR. To dokazují slova historika Stefana Wolleho, že „každé slovo základního *Prohlášení Charty 77* se týkalo rovněž situace v NDR“. Navíc se svou kritikou ustavičného porušování práva na svobodné opuštění země dotkla poměrně bolestného bodu východoněmeckého režimu, ve kterém bylo lidem opuštění země upíráno pod záminkou národní bezpečnosti. Mimořádnou úlohu přitom sehrál československý exil. Díky němu se dostaly nejdůležitější informace o této občanské iniciativě do západních medií, z nichž klíčové postavení měl časopis Spiegel. Východoněmečtí čtenáři si mohli německý překlad základního *Prohlášení Charty 77* přečíst již v únoru 1977 v *Listy-Blätter*, tedy v německojazyčné verzi exilových *Listů*¹²⁵ a Chartě se věnoval i informační bulletin hamburského *Socialistického výboru pro Východní Evropu* (Sozialistisches Osteuropakomitee). Jedním z aspektů, jenž později reflektovali představitelé teprve vznikajících uskupení v NDR, se stala zde zmíněná charakteristika *Charty 77* jako pokusu „o spojení velmi odlišných duchovních proudů opozice“, které bylo nezbytné pro vytvoření půdy pro kladení dalších požadavků vůči vládě.¹²⁶

Reflexi *Charty 77* v NDR je možné rozdělit do dvou období. První trvalo od zveřejnění jejího *Prohlášení* do poloviny osmdesátých let. V tomto období se jednotlivci snažili přenést myšlenky Charty na území NDR. Na začátku osmdesátých let také bylo možné ještě celkem bez problémů cestovat do ČSSR. Toho využil Gerd Poppe, který několikrát navštívil Prahu a setkal se zde s Petrem Uhlem. Prahu navštěvoval i Hans Mocke, který se s Petrem Uhlem přátelil a několikrát se setkal s Janem Patočkou.¹²⁷ Ve druhém období trvajícím do roku 1989 se pak východoněmecká opozice pokoušela internacionalizovat a institucionalizovat kontakty,

¹²⁵ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 150.

¹²⁶ *Ibid.*, 153.

¹²⁷ Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR“, 394, 400–402.

kteřé získala buď již v prvním období, nebo nyní nově vytvořila.¹²⁸ To se povedlo až se založením IFM na přelomu let 1985 a 1986, která byla jasně ovlivněna *Chartou 77*. Jejím vznikem se podařilo prorazit jisté směřování východoněmeckých intelektuálů k izolaci.¹²⁹ Význam *Charty 77* pro východoněmeckou opozici podtrhovala i zdravice dopisu IFM z ledna 1987 adresovaného signatářům k příležitosti desátého výročí jejího vzniku: „*Existence Charty 77 a jiných skupin lidských práv ve východní Evropě je pro nás povzbuzením a zdrojem inspirace*“.¹³⁰

Dle slov Ludwiga Mehlhorna inspirovala *Charta 77* východoněmeckou opozici ve dvou hlavních bodech. Tím prvním byla možnost, jak legálně konfrontovat režim a přihlásit se tak o slovo. Zadruhé pak reflektovala pozoruhodnou spolupráci rozličných a odlišných názorových proudů.¹³¹ Přesto se však myšlenkami *Charty 77* zabýval v NDR jen malý okruh lidí, a to konkrétně z opozičního kritického prostředí a z reformně orientované církve. První skupina se kontinuálně zajímala o rozvoj občanských iniciativ jak v Československu, tak i v dalších zemích východního bloku. Od poloviny osmdesátých let projevovala solidaritu a cílevědomě se podílela na vzájemných akcích středoevropského disentu. Evangelická i katolická církev se k úvahám o případné opoziční roli stavěla velmi zdrženlivě a vnímala hlavně lidskoprávní rozměr *Charty 77*. Na proreformní faráře se kvůli rozhodnutí opustit NDR nebo se alespoň vyhnout povinné vojně mnohokrát obrátili mladí lidé s prosbou o pomoc či radu. Právě tyto problémy, které faráři často řešili, zvýšili o Chartu zájem.¹³²

Ideje obsažené v Chartě 77 byly pro východoněmeckou opozici sice podnětné, celá společnost v nich však neviděla dostatečnou alternativu. Ačkoli představitelé *Charty 77* několikrát odmítli roli politické opozice, bylo tak na ni v očích občanů NDR s ohledem na masivní kampaň vedenou bezpečnostními složkami proti jejím signatářům i sympatizantům pohlíženo.¹³³

Československý disent si uvědomoval potřebu mezinárodní spolupráce v boji proti komunistickým režimům východní Evropy, primárně však svůj zájem neorientoval

---

¹²⁸ Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR“, 394.

¹²⁹ Ibid., 409.

¹³⁰ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 147.

¹³¹ Ibid., 156.

¹³² Ibid., 154–155.

¹³³ Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR“, 397.

na východní Němce. To bylo dáno historickou zkušeností z druhé světové války a dále umocněno účastí vojsk východoněmecké armády na intervenci v srpnu 1968. Svou roli hrála i jazyková bariéra. O situaci v NDR se tak zajímala jen malá skupina lidí, a to z důvodu osobních vazeb, znalostí němčiny nebo z potřeby vzájemné spolupráce střeoevropské opozice.¹³⁴ Většinová společnost pak vnímala NDR jako zemi s lepšími konzumními možnostmi, aniž by věděla o mnohem hlubších hospodářských potížích a rostoucím státním dluhu. Proto také vzbudily na počátku října 1989 velké překvapení stovky trabantů a wartburgů stojících v ulicích pražské Malé Strany, které tam zanechávali občané NDR hledající azyl na velvyslanectví SRN.¹³⁵

V ČSSR se do popředí zájmu dostali zejména ti představitelé východoněmecké opozice, kteří se nějakým způsobem dostali do konfliktu s režimem. V českém samizdatu vyšla *Alternativa* Rudolfa Bahra, která byla dle dokumentu *Charty 77* z července 1978 „tvůřícím rozbořem společenského systému NDR a zemí východní Evropy“. Kniha se dostala do rukou téměř všem představitelům československého disentu. Některé z nich vůbec nenadchla nebo je neoslovilo vyzívání k socialistickým alternativám tehdejšího režimu. Pozornost pak vzbudilo především následné Bahrovo odsouzení. Představitelé *Charty 77* a VONS v dopise zaslaném tzv. Bahrovu kongresu konanému v Západním Berlíně vyjádřili znepokojení nad osudem odsouzeného. Intenzivněji se do solidárních akcí s Bahrem zapojil Petr Uhl a vývoj případu sledovaly i exilové *Listy*. Na apel politiků a intelektuálů ze západních zemí, pod který se podepsali i spolupracovníci *Listů* Zdeněk Hejzlar, Jiří Pelikán, Ludvík Kavín i Zdeněk Mlynář, byl Bahro nakonec 6. října 1989¹³⁶ propuštěn v rámci velké amnestie, okamžitě ale byl odsunut do SRN. Další v ČSSR reflektovanou osobností se stal fyzik Robert Havemann. O jeho textech a myšlenkách se příliš nediskutovalo. Zajímavějším se stal jeho osud. Na rozdíl od jiných představitelů východoněmecké opozice odmítnul opustit svoji zemi a žil v domácím vězení ve svém domě v Grüneheide. Jako bývalý člen SED se stal inspirativní možností změnit režim v rámci KSČ. Více než odborné texty a pojednání Bahra a Havemanna byly přístupnější básně a písně Wolfa Biermanna i přesto, že byly značně vyhraněné specifickým levicovým nádechem východoněmecké opozice.

---

¹³⁴ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 173–174.

¹³⁵ Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR“, 411.

¹³⁶ Předvečer 30. výročí vzniku NDR.

Politicky blízký byl Biermann například Petru Uhlovi a jeho vyhoštění z NDR zvedlo vlnu kritiky i v ČSSR.¹³⁷

4.2. Spolupráce a solidarita

Vzájemná spolupráce a solidarita byla dlouho omezena jen malým zájmem československého disentu o události v NDR. Až počátkem osmdesátých let začal být vývoj v NDR sledován intenzivněji. Většina představitelů disentu i emigrace si totiž uvědomila, že vzájemná spolupráce je cestou k reformě nebo dokonce úplně změně stávajícího politického systému.¹³⁸

Už od sedmdesátých let již vznikaly kontakty mezi československou a východoněmeckou nezávislou kulturní hudební scénou. Dle slov představitele českého undergroundu Františka Stárka byla sice východoněmecká „máničkovská“ scéna protirežimně naladěná, o opozičním hnutí či dokonce o svržení režimu však spolu nediskutovali. Většina mladých východních Němců se chtěla hlavně dostat do SRN. Avšak i toto původně nepolitické navazování přeshraničních kontaktů mezi lidmi z nezávislé a punkové hudební scény se neslo v nelibosti bezpečnostních orgánů. Řada mladých lidí z Erfurtu a Lipska se sešla například na v roce 1979 na *Večeru českého undergroundu*, kde vyslovili nespokojenost se společenským zřízením v NDR a ČSSR a do toho poslouchali písničky Karla Kryla, Vlasty Třešňáka nebo The Plastic People of the Universe. Na Silvestra roku 1985 se československé StB povedlo přerušit setkání československé a východoněmecké mládeže v jihomoravské obci Dobročovice.¹³⁹

Kvůli omezeným možnostem vycestování východních Němců do ČSSR od osmdesátých let bylo pro představitele východoněmecké opozice stále obtížnější navštívit zástupce *Charty 77* a jiných iniciativ v ČSSR osobně. Vzájemný kontakt proto probíhal převážně poštou nebo telefonem.¹⁴⁰ To však nezastavilo tok informací o dění ve druhé zemi. Útok na východoberlínskou *Knihovnu životního prostředí*, která udržovala kontakty jak se západoněmeckými institucemi, tak s *Chartou 77* v ČSSR, vyvolal masovou vlnu solidarity. Signatářka *Charty 77* Anna Šabatová knihovně

---

¹³⁷ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 176–181.

¹³⁸ *Ibid.*, 183.

¹³⁹ *Ibid.*, 183.

¹⁴⁰ Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR“, 394–395.

vyřídila pozdravy od *Charty 77* a slíbila, že VONS¹⁴¹ bude celou situaci nadále sledovat a přemýšlet, jak knihovně dále pomoci.¹⁴² Masivní zákroky československých bezpečnostních orgánů během Palachova týdne v lednu 1989, dále proti srpnovým protestům k jednadvacátému výročí vstupu vojsk Varšavské smlouvy, a nakonec i proti událostem října 1989 zase rozhořčily východoněmecké aktivisty. Postup bezpečnostních složek proti lidem uctívajícím památku Jana Palacha kritizovalo před začátkem jednání *Konference pro mír* v Greifswaldu v únoru 1989 devatenáct východoněmeckých skupin v otevřeném dopise čelním představitelům ČSSR Miloši Jakešovi, Gustavu Husákovi a Ladislavu Adamcovi. Požadovali v něm „svobodu pro všechny zatčené v ČSSR kvůli jejich politickým nebo náboženským aktivitám“. Toto prohlášení ještě doplnily po skončení *Konference* všechny další skupiny a vyzvaly československé úřady, aby okamžitě propustily všechny politické vězně.¹⁴³

K procesům vzájemného učení přispěly od osmdesátých let vznikající společné dokumenty a prohlášení. Takovým prvním společným dokumentem bylo v listopadu 1984 *Společné prohlášení nezávislých obránců míru z ČSSR a NDR*, ve kterém se výrazně odrážela dlouhodobá orientace východoněmecké opozice na mírové otázky.¹⁴⁴ Objevuje se zde odmítnutí blokového myšlení a praktik mocenské politiky a dále protest proti rozmístění sovětských raket na území NDR a ČSSR. Pod prohlášení se podepsali zástupci československé a východoněmecké opozice na důkaz trvalého spojení a spolupráce. Význam tohoto prohlášení je spíše symbolický, na domácí scéně ani u světové veřejnosti totiž nevyvolalo velkou odezvu. Klíčový dokument představovala *Pražská výzva* z března 1985, jejímž duchovním otcem byl Jaroslav Šabata a byla adresovaná čtvrtému mezinárodnímu konventu za jaderné odzbrojení v Evropě. Pro východoněmecké nezávislé mírové hnutí byla výrazným podnětem pro diskuzi. Zároveň přispěla k překonávání negativních zábran vzájemné solidarity a spolupráce a prolomila dosavadní tabu otázky rozděleného Německa.¹⁴⁵ Východoněmecká odpověď na *Výzvu* potvrdila rozdělení Evropy jako hlavní důvod ohrožení míru a souhlasila s myšlenkou,

---

¹⁴¹ Zde není jisté, zda Šabatová skutečně myslela VONS. Srov.: Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 205.

¹⁴² Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 176–181.

¹⁴³ *Ibid.*, 210–214.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 305.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 225–232.

že by se více mělo využívat zásad přijatých *Závěrečným aktem KBSE* jako nástroje umožňujícího vyvinout legální tlak na obě komunistické vlády.¹⁴⁶

Závěr

Podpis *Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* v Helsinkách 1. srpna 1975 se stal novým impulsem pro obyvatelstvo nesouhlasící s jednáním režimů československé KSČ a východoněmecké SED. V Československu ale nalezl helsinský proces daleko větší ohlas než v NDR. Ve vzniklé občanské iniciativě nazvané *Charta 77* byl kladen důraz na dodržování lidských a občanských práv a na upozorňování na jejich případné nedodržování. V NDR byla opoziční hnutí spojena s evangelickou církví a řešila zejména otázku mírové politiky. Až na začátku druhé poloviny osmdesátých let začaly vznikat skupiny, které se cíleně vymezovaly proti evangelické církvi a začaly se s ohledem na přijaté helsinské zásady věnovat i lidskoprávním tématům. Tím, že byla tato východoněmecká opoziční hnutí inspirována *Chartou 77*, však helsinský proces neovlivnil východoněmeckou opozici přímo, nýbrž právě až skrz československý disent.

V ČSSR tedy vznikla necelé dva roky od podepsání *Závěrečného aktu Charta 77*, která dále podnítila vznik i dalších nezávislých iniciativ a hnutí jako například *Výbor pro obranu nespravedlivě stíhaných* nebo *Hnutí za občanskou svobodu*. Všechna tato hnutí se zabývala lidskoprávní otázkou a v konečném důsledku měla zásadní podíl na pádu komunistické moci v Československu, v době jejich vzniku byl však jejich dopad na společnost jen minimální.

V NDR se jednou z prvních reakcí na KBSE stal zvýšený počet žádostí o opuštění republiky. Mnoho kriticky smýšlejících si raději podalo žádost o vystěhování do SRN a tím se vyhnuli možné konfrontaci s režimem. Odchod protirežimně naladěných lidí dokonce východoněmeckou opozici oslabil. Tradičně silnou pozici v opozičním proudu dále zastávala *evangelická církev*. Její představitelé se dokonce kriticky vyjadřovali k *Závěrečnému aktu* pro jeho různorodé možnosti interpretace. Dalším představitelem opozice byla *kulturní opozice*, představovaná levicovými intelektuály a kriticky smýšlejícími umělci. Nedodržování proklamovaného mírového

---

¹⁴⁶ Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi*, 238.

charakteru vedlo počátkem osmdesátých let ke vzniku *nezávislého mírového hnutí*. To se ve druhé polovině osmdesátých let rozštěpilo na církevní mírové hnutí snažící se dále omezovat militarizační tlaky a na politizované skupiny vědomě se proti církvi vymezující. S evangelickou církví však rozhodně nezpřetrhaly vazby. Právě tyto nově politizované skupiny mírového hnutí se orientovaly na problematiku lidských a občanských práv a inspiraci nacházely v československé *Chartě 77*. Tak vznikla v NDR *Iniciativa za mír a lidská práva* a *Nové fórum*. *Nové fórum* fungovalo jako zastřešující organizace mnoha opozičních hnutí a nositel demokratických myšlenek podobně jako *Charta 77*.

Mezi východoněmeckými a československými opozičními skupinami bylo možné sledovat několik zásadních odlišností. Tou první byly odlišné vnitropolitické podmínky v první polovině sedmdesátých let, kdy se v NDR na čas uvolnilo napětí zejména v kulturní oblasti, a naopak ČSSR procházela obdobím utužování poměrů a kulturní scéna tím byla omezena. Dále se na každé straně hranice řešila jiná témata. Zatímco československá *Charta 77* se orientovala na dodržování lidských a občanských práv, menší lokální hnutí v NDR se zabývala ženskými právy, ekologií a mírem. V NDR také zastávala významnou roli evangelická církev. Kromě odlišností měla opozice v NDR a ČSSR i společné znaky. Mezi ty patřil ambivalentní vztah neustálého sledování a zároveň podceňování ze strany vládnoucího režimu, dále pak jistá izolovanost od společnosti i od stranických kádřů a razantní nárůst všemožných opozičních skupin v průběhu druhé poloviny osmdesátých let. Ty měly však jen omezené možnosti vzájemné spolupráce. Posledním společným rysem byla jen slabá zakotvenost opozičních hnutí v celé společnosti.

Prostřednictvím exilu a západoněmeckého tisku se *Charta 77* dostala do podvědomí východoněmeckého obyvatelstva. Ti ji přijali s velkým zájmem a inspirovali se jak jejím lidskoprávním rozměrem, tak jejím spojením názorově odlišných proudů. Přesto však nelze hovořit o masové reflexi. Československá společnost byla o vývoji východoněmecké opozice informována ještě méně a přistupovala k jejím představitelům s mnohými předsudky. V československém prostředí byli reflektováni hlavně Rudolf Bahro, Robert Havemann nebo Wolf Biermann, kteří se dostali v druhé polovině sedmdesátých let do konfliktu s východoněmeckým režimem. Vzájemná spolupráce jednotlivých opozičních hnutí byla tedy zpočátku omezována především nízkým

zájmem o dění v druhé zemi. To se zlepšilo počátkem osmdesátých let, kdy si představitelé opozice obou zemí uvědomili, že o změnu vládnoucího systému se lépe zasadí prostřednictvím vzájemné spolupráce. Jedním ze společných dokumentů bylo *Společné prohlášení nezávislých obránců míru z ČSSR a NDR*. Mnohem významnější se ale stala *Pražská výzva*. Kromě vydávání společných prohlášení si východoněmecká a československá opozice projevovala vzájemnou solidaritu při různých střetech s režimem.

Summary

The signature of the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe on the 1st August 1975 became a new impetus for the population disagreeing with the regime of the Czechoslovak Communist Party and East German SED. In Czechoslovakia, the Helsinki process found a much greater response than in the GDR. The Charter 77 was citizens association launched an emphasis on respecting human and civil rights and raising awareness of their non-compliance. In the GDR, the opposition movement was associated with the Evangelical Church, and it was also addressed the issue of peace policy. Until the beginning of the second half of the 1980s, groups began to emerge against the Evangelical Church and began to address human rights issues in the light of the Helsinki principles. By the fact that the East German opposition movement was inspired by Charter 77, the Helsinki process did not affect the East German opposition directly, but only through the Czechoslovak dissent.

Less than two years since the signing of the Helsinki Final Act has elapsed the Charter 77, which further encouraged the emergence of other independent initiatives and movements, such as the Committee for the Defense of the Unjustly Prosecuted and the Civil Liberties Movement. All these movements dealt with the human rights issue and, ultimately, had a fundamental share in the fall of Communist power in Czechoslovakia, but at the time of their emergence, its impact on society was only minimal. In the GDR, one of the first responses to the CSCE became an increased number of requests to leave the republic. Many critically-minded people preferred to move to Germany and thus avoid possible confrontation with the regime. Even the East German opposition has weakened the departure of uncontrollable people.

Traditionally a strong position in opposition was the Evangelical Church. Its leaders even criticized the Helsinki Final Act for its diverse interpretative possibilities. Another representative of the opposition was the cultural opposition, represented by leftist intellectuals and critically-minded artists. Failure to adhere to the proclaimed peace character led to the emergence of an independent peace movement in the early eighties. This, in the second half of the 1980s, split into a church peace movement that sought to further reduce militarization pressures, and to politicize groups knowingly against the Church. However, the Evangelical Church did not break the ties. These

newly politicized groups of the peace movement focused on human and civil rights issues and inspiration found in the Czechoslovak Charter 77. Including the GDR Initiative for Peace and Human Rights and the New Forum, which functioned as an umbrella organization of many opposition movements and bearers of democratic ideas similarly Like Charter 77.

It was possible to observe several fundamental differences among the East German and Czechoslovak opposition groups. The first are the different internal political conditions in the first half of the 1970s, when the tensions in the GDR for the time loosened especially in the cultural sphere, while the Czechoslovakia underwent a period of stiffening conditions and cultural scene. Further topics were addressed on each side of the border. While the Czechoslovak Charter 77 focused on respect for human and civil rights, smaller local movements in the GDR concerned women's rights, ecology and peace. The Evangelical Church also played an important role in the GDR. In addition to the differences, the opposition in the GDR and the CSSR had common features. These included the ambivalent relationship of constant monitoring, but also the underestimation by the ruling regime, a certain isolation from society and from party cadres, and a sharp increase in oppositional groups during the second half of the 1980s. But they had limited possibilities for mutual cooperation. The last common feature was the weak propensity of opposition movements across society.

Through the exile and the West German press, Charter 77 came into the subconscious of the East German population. They took it with great interest and inspired both its human-dimensional dimension and its combination of opinions of different currents. Nevertheless, no mass reflection can be said. Czechoslovak society was even less informed about the development of the East German opposition and approached its leaders with many prejudices. In the Czechoslovak environment, Rudolf Bahro, Robert Havemann, or Wolf Biermann, who came into conflict with the East German regime, were mainly reflecting. Therefore, the cooperation of the various opposition movements was, at first, limited by the low interest in events in the other country. This improved in the early 1980s, when representatives of opposition movements of the two countries realized that they would better implement the change of the ruling system through mutual co-operation. One common document was the Joint Declaration of Independent Peace Defenders from the CSSR and the GDR.

Seznam použitých zkratk

ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
DA	Demokratischer Aufbruch (Demokratický převrat)
DJ	Demokracie teď (Demokratie Jetzt)
HOS	Hnutí za občanskou svobodu
IFM	Initiative Frieden und Menschenrechte (Iniciativa za mír a lidská práva)
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KSČ	Komunistická strana Československa
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)
NDR	Německá demokratická republika (Deutsche Demokratische Republik)
NF	Nové fórum (Neues Forum)
OSN	Organizace spojených národů
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Sjednocená socialistická strana Německa)
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
StB	Státní bezpečnost
SRN	Spolková republika Německo
VONS	Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
USA	United States of America (Spojené státy americké)
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Použitá literatura

Monografie

Annabelle Lutz, *Dissidenten und Bürgerbewegung: ein Vergleich zwischen DDR und Tschechoslowakei* (Frankfurt/Main: Campus Verlag, 1999). 182 s.

Daniel C. Thomas, *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu* (Praha: Academia, 2007). 322 s.

Ehrhart Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000). 969 s.

Hermann Weber, *Dějiny NDR* (Praha: Lidové noviny, 2003).

Irah Kučerová, *Střední Evropa: Komparace vývoje středoevropských států* (Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2015).

Jan Křen, *Dvě století střední Evropy*, (Praha: Argo, 2005). 1109 s.

Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera a Miroslav Tejchman, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), 860 s.

Karl Wilhelm Fricke, *Opposition und Widerstand in der DDR. Ein politischer Report* (Köln am Rhein: Verlag Wissenschaft und Politik, 1984), 253 s.

Peter Maser, *Die Kirchen in der DDR* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000), 168 s.

Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost 1969–1989: příspěvek k dějinám „normalizace“* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994). 124 s.

Milan Otáhal, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011).

Tomáš Vilímek, *Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968* (Praha: Vyšehrad: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010), 383 s.

Ulrich Mähler, *Kleine Geschichte der DDR* (München: C. H. Beck, 1998), 207 s.

Vladimír Leška, *KBSE/OBSE: Minulost, přítomnost, perspektivy* (Praha: Karolinum, 1997), 197 s.

Příspěvky ve sbornících

Alexander von Plato, „Revolution in einem halben Land. Lebensgeschichten von Oppositionellen in der DDR und ihre Interpretation“ in *Opposition als Lebensform. Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*, ed. Wolfgang Eichwede (Münster Lit Verlag, 2013), s. 23–278.

Anja Hanisch, „Trügerische Sicherheit – Die KSZE und die Ausreisebewegung in der DDR 1975–1977“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), s. 75–86.

Benjamin Müller, „Von der Konfrontation zum Dialog – Charta 77, Menschenrechte und „Samtene Revolution“ in der Tschechoslowakei 1975–1989“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), s. 99–110.

Helmut Altrichter a Hermann Wentker, „Einleitug“, in *Der KSZE-Prozess – Vom Kalten krieg zu einem neuen Europa 1975 bis 1990*, ed. Helmut Altrichter a Hermann Wentker (München: Oldenbourg Verlag, 2011), 7–14.

Tomáš Vilímek, „Die Opposition in der ČSSR und in der DDR – der „dissidentische Weg“ und die gegenseitige Wahrnehmung von Vertretern der tschechoslowakischen und ostdeutschen Opposition“, in *Opposition als Lebensform. Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*, ed. Wolfgang Eichwede (Münster Lit Verlag, 2013), s. 279–488.

Tomáš Vilímek, „Opoziční hnutí v Německé demokratické republice“ in *Dominový efekt: Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*, ed. Petr Blažek a Jaroslav Pažout (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013), s. 18–58.

Tomáš Vilímek, „Srovnání vývoje, specifických odlišností a podobností opozice v ČSSR a NDR 1968–1989“, in *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu II*, ed. Zdeněk Kárník a Michal Kopeček (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Dokořán, 2004), s. 271–360.

Tomáš Vilímek, „Vnímání helsinského procesu v ČSSR a NDR ze strany moci, opozice a obyvatelstva“, *Bolševismus, Komunismus a radikální socialismus v Československu V*, eds. Zdeněk Kárník a Michal Kopeček (Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR: Dokořán, 2003-2005), s. 275–296.

Novinové články

„Charta 77 byla zveřejněna před 40 lety. Podepsalo ji téměř 1900 lidí“, *Česká televize*, 31. prosince 2016, <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1998685-charta-77-byla-zverejнена-pred-40-lety-podepsalo-ji-temer-1900-lidi> (staženo 1. 7. 2017).

Internetové zdroje

„Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)“, Centrum pro dokumentaci totalitních režimů, <http://www.vons.cz/uvod> (staženo 1. 7. 2017).